
NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

„Retrospektív szemlélet”: a múlt megismerésének tévútja

Gáll Ervin: A 12. századi Magyar Királyság és a Csíki-medence. (Baráti észrevételek Botár István kolozsvári előadása kapcsán – egy régész szemszögéből) = Székelyföld, XX. évfolyam, 2016. 4. sz. 126–134. p.

A szerző Botár István előadását egy, az utóbbi 150 évet jellemző kutatói attitűd markáns megnyilatkozásának látja. Eszerint a Székelyföld, ezen belül a Csíki-medence középkori népesedését azok a migrációs folyamatok szabták meg, amelyek a Magyar Királyság területéről Székelyföld felé vezettek a 11–13. században, amelynek eredményeként meggyökeresedett Kelet-Erdélyben a királyság intézményrendszere. E felfogást képviselő történészek, régészek, nyelvészek egyaránt nyugatról keletre tartó folyamatként képzelték el Székelyföld benépesítését.

Botár István előadásában – miként kiváló munkáiban, például a *Kövek, falak, templomok* című könyvében vagy az *Árpád-kori kerámialeletek a csíki Székely Múzeum gyűjteményéből* című tanulmányában – retrospektív szemléletet képvisel, amennyiben egy adott közösség kulturális arculata meghatározható az időben visszafelé nyomozás módszerével. A szerző hozzászólása ennek a felfogásnak a kritikáját képviseli.

A retrospektív szemlélet szoros kapcsolatot mutat a 18-19. századi evolucionista tanokkal, végső soron a pozitivista történelemszemlélettel. Ez a lineáris, evolucionista felfogás nem számol a vizsgált közösség kultúráját ért új környezeti hatásokkal, illetve olyan szociálpszichológiai jelenségekkel, mint az asszimiláció, az akkulturáció, az integráció, amelyek gyökeresen megváltoztatják a közösség kultúráját, de akár társadalmi lélektanát is. (A szerző példája az utóbbi hatás érzékeltetésére a 13. századi magyar–kun ellentét.)

A merev evolucionista szemléletből eredezteteti Gáll az egyoldalú, „nyugatpreferenciának” nevezett felfogást, amelynek jegyében Botár csupán a Csíki-medencétől nyugatra található leletanyagot vonta be elemzésébe, és fel sem merült a déli vagy északkeleti fekvésű leletanyag áttekintésének igénye, noha tiszteletet parancsoló terepmunkával 23 lelőhelyet sikerült azonosítania az utóbbi 10 évben a vizsgált területen. Ám elsősorban a kerámiaanyag hatására a Csíki-medence betelepítésének, illetve a magyar adminisztráció megjelenésének kezdetét a 11-12. századra teszi annak ellenére, hogy – Gáll szerint – a kerámiaanyagot a 12–14. századra keltezhetjük. Két konkrét példán kívánja cáfolni Botár elemzését: először a csíksomlyói templom körüli temető datálása a kerámialeletek alapján nem győzi meg annak 11-12. századi eredetéről, és ugyanígy az elégséges alap hiányát említi a szintén kerámialeletek alapján felépített elmélet vonatkozásában, mi szerint ezek feltűnése a Csíki-medencében a királyság intézményrendszerének meghonosítását bizonyítják. Ezzel szemben a leletek nem hatalmi-geopolitikai arculatot bizonyítanak, hanem egy adott korszak civilizációs szintjét mutatják meg, középkori államhatárok nélkül – állítja a szerző.

Gazdag leletanyag bizonyítja viszont a nyugati hatás elterjedését a 12. századi Erdélyi-medencében, és különösen Kelet-Erdélyben (gömbfejes hajtúk, a magyar királyok által veretett ún. anonim dénárok a 12. században), de az említett anyagi kultúra, amely a Magyar Királyság sajátja volt ekkor, teljesen hiányzik a Csíki-medencéből. A szerző állítja – Botárral polemizálva –: a római úthálózat alapvetően határozta meg a magyar hatalmi rendszer szétterjedését a Kárpát-medencében, de ez az úthálózat sohasem érintette a Csíki- vagy akár a Gyergyói-medencét. Ennek alapján szögezi le a szerző: a Magyar Királyság egyházi és világi adminisztrációja a 11. század végén körülbelül a volt provincia területére terjedt ki. Ez önmagában nem jelentheti azt, hogy – Botár megfogalmazását átvéve – a „magyar etnikai elemek” csakis az adminisztrációval és az egyházi szervezetekkel együtt költöztek volna a Csíki-medencébe, továbbá az sem állítható, hogy a Magyar Királyság nem terjesztette ki hatalmát már a 11. században e keleti területekre.

Cholnoky Győző

Hadi célú lakossági kiürítések a németek megszállta Lengyelországban (1939–1944)

Plassmann, Max: „Auf tretende Härten gehen ausschließlich zu Lasten der SS“. Die Reichsumsiedlungsgesellschaft im besetzten Polen. = Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. Jg. 64. 2016. No. 2. 255–290. p.

A Reichsumsiedlungsgesellschaft (RUGES) elnevezésű „áttelepítő” cég 1935-ben a birodalmi német hadügyi tárca égisze alatt a dinamizálódó hadiipar, a katonai bázisbővítés, valamint az egyre sűrűbbé váló hadgyakorlatok ingatlanhátterét biztosító adminisztratív tennivalók feladatával jött létre. Ennek keretében természetesen a földkisajátításokkal érintett lakosság elköltöztetésével, valamint, hacsak nem elkobzás történt, a tulajdonosok kárpótlásával is foglalkoznia kellett. A birodalmi német határok között ténykedő szervezet tevékenysége a második világháború kitörését (1939. szept. 1.) követően az első órában áttevődik a megszállt (részben az 1918 előtti határok szerint visszacsatolt) lengyel övezetekre, és voltaképp nulláról indulva a Wehrmacht, a légiő és külön a fegyveres SS érdekkörében elég nagy számú új létesítmény helybiztosítását látja el. E területeken a tevékenység körülményei a népességcsoportok átfogó cseréje, illetve a tulajdonváltás jegyében zajló alapfolyamatok közepette és a politikai, közigazgatási adminisztráció ideiglenessége miatt egyúttal rendkívül bonyodalmassá, gyakran egyenesen kaotikussá válnak. A tennivalók során a birodalmi központi szervekkel, a helyi megszálló parancsnokságokkal (a kiürítésnél fegyveres SS illetékeseivel) történő, állandó vitával járó napi egyeztetés stratégiája, sok esetben pedig a rög-tönzés kerül előtérbe. Mindezt sokszorosan megszenvedik a kilakoltatásokban érintett tízezrek, akiknek száma négy-öt évről összesítve száz- ezres nagyságrendet képvisel. A témával a kutatás megfelelő forrásalap híján (csak irattár-szórványok voltak ismertek) érdemben mindez idáig nem foglalkozott. Véletlen leletképpen nemrégiben került elő az a két átfogó iratanyag, melyek egyikét a RUGES emberei a keleti katonai visszavonulás során mentették haza, és magánház padlásán félretették, a másikat, R. Rücker-Emden cégigazgató személyes másolat-gyűjteményéből nem sokkal később előbbi mellé helyezték. Az anyagot eredetileg

azért akarták megőrizni, hogy a német kapituláció után egy esetleges számonkérés során bizonyíthassák „politikafüggetlen” adminisztratív ténykedésük jóhiszeműségét, azt, hogy tulajdonképp mindenkor a „lengyelek oldalán” álltak, s meghurcoltatásaikért csakis a birodalmi megszálló politika és az SS a felelős. Számonkérésre nem került sor, a dokumentumok pedig feledésbe merültek. A korpusz (átiratok, jelentések stb.) a forrás-folyóiratunkat is közreadó Institut für Zeitgeschichte müncheni archívumában került elhelyezésre; szerzőnk, aki történetesen a félretett anyagot kezelő volt aligazgató unokája, a megkezdett feldolgozó munka résztvevője. Tanulmánya arra a kérdésre is választ keres: a német birodalmi hadügynek dolgozó cég valóban „tisztá” maradt-e (maradhatott-e „tisztá”) a náci-háborús bűnökkel terhelt megszálló-politika érdekében végzett munkájában.

Területrészenként a RUGES terepe nagyrészt eltérő. Az elemzés ezért külön-külön foglalkozik a visszacsatolt részekkel (kiterjedése, centrális elhelyezkedése okán súlypontban a Wartha-vidékkel, székhely: Poznań/Posen; idetartoznak még: Nyugat-Poroszország, Gdańsk/Danzig, továbbá kisebb területsávok Szilézia vagy Kelet-Poroszország környezetében), a protektorátus jellegű Lengyel Főkormányzósággal, valamint a később ez alá rendelt, a Szovjetunió elleni támadás során 1941-ben elfoglalt galíciai térséggel.

*

Sok tekintetben a visszacsatolt területek viszonyait is a megszállás ideiglenes állapotai jellemzik, különös tekintettel a demográfiai „átalakítás” programjára, ami a német etnikai bázis „megerősítésében” áll. Ezt mindenekelőtt lengyelek és lengyel-zsidók százezreinek folyamatba tett kitoloncolásával realizálják, részint birodalmi német jövevényeket hoznak a helyükre, részint pedig megnyitják a területet a Molotov–Ribbentrop paktum értelmében szovjet „érdekeltségnek” tekintett Baltikum, Besszarábia és más délkeleti övezetek kiköltöző vagy szervezetten kivont németisége számára. A kelet felől érkezők számára egyedien a Wartha-vidék kerül kijelölésre. A kitelepített helyi lakosságot a főkormányzóság hivatott befogadni. A RUGES-nak a maga tevékenységével

a folyamatos népcserélődés közepette kell megtalálnia a helyét. Ennek során olyan partnerekkel együttműködve, mint az „etnikai megerősítés” birodalmi főbiztossága, vagy a tömegmozgatáshoz igénybe veendő fegyveres SS, részint bővíti a főkormányzóság irányába „repatriálandó” kontingensek sorát, részint pedig egyszer már elhelyezett németek csoportjait telepíti tovább – régióon belül – más helyre. A kártalanítást illetően fontos előírás német ajkú lakos esetében az azonos értékű csereingatlan biztosítása, lengyelek esetében a fele érték – számlára utalással, amit a főkormányzóságnak kell beszámítania az új elhelyezéshez, „megbízhatatlan elemek” (akikhez főképp a mihamarabb gettósítandó zsidóságot sorolják) pedig természetesen nem kapnak semmilyen kárpótlást. A lengyel „elem” csökkent értékű kifizetése önmagában korántsem a helyéből kimozdítandó lakos egyéni „jogait” tartja még ennyire is tiszteletben, hanem a főkormányzósági adminisztrációra van tekintettel. A becsült teljes érték szerinti különbözeten a főbiztosság, a Wehrmacht-fiskus, valamint az SS-főhadiszállás osztozhat „szervezési” költségeire, virtuális könyvelési kimutatás formájában. A kisajátítási ügyek a „birodalmi-keleti” vagyonkezelőségen keresztül természetesen a pénzügyminisztériumot is megjárják. A RUGES állomásvezetői az optimális megoldásokat keresve odaadó fáradozással tárgyalnak, a tisztviselők lelkiismeretesen könyvelnek. Kiürítési alkalmanként tízezres nagyságrendű létszámokról lévén szó, úgyszintén a főkormányzóság szempontjaira figyel a kitelepítés ütemezése, hogy kíméljék a mozgatott tömegek kezelhetetlen feltorlásától. Ez persze többnyire keresztezi a területfelszabadítás mindenkor sürgősségét, aminek következtében átmeneti megoldásokhoz kell folyamodni (zsidó kiürítés előbbre hozása, várakoztató táborok felállítása). Ugyanide vezet a szállítókapacitás ütemezésének kérdése. A kaotikus helyzetekkel kapcsolatos felelősség utóbbi tekintetben általában az SS-re nehezedik, a hivatal egyre többet aggódik ugyan, de a kezét mossa.

A képlet a főkormányzóságon belül (RUGES-irodák: Mielec, Nisko) az előbbiekhöz hasonló – azzal a különbséggel, hogy új német telepítésről itt nincs szó (de vannak eredendően ott lakók), lengyeleket pedig innen nem toloncolhatnak ki, hanem ipari, illetve mezőgazdasági bér munkásként nyerhetnek másik elhelyezést, amennyire ilyen kapacitás közel és távol létezik. A zsidóságra mért „végső megoldás” kivitele-

zése még nem volt napirenden, így „szabad” kollektív terek sem álltak még rendelkezésre. Végül marad általában a kényszermunka jellegű foglalkoztatás út-, vasút-, sáncépítésnél, kőfejtőben stb. De toborzás folyik német birodalmi határokon belüli munkavállalásra is. A kiűritések realizálásának zavarai megsokszorozódnak: a mindenkor sürgető birtokba vételhez hiányzik az azonnali elhelyezési terv; a lakosok, megneszelve a kiűritést, jobbra elszélednek, biztonsági kockázatképpen gyakran megbújnak a kijelölt terület pereménél. A RUGES könyvelését a törvényen kívüli állapot bénítja: hatályon kívül helyezett lengyel ingatlantörvényt pótló másik szabályozás hiánya; javasolják: a helytartó „saját jogon” foglalja le a földterületeket, majd adja át a katonai szervek „kezelésébe”, az illetékesek azonban minden hasonló tervet, elképzelést elnapolnak „a háború utánra”. A főkormányzósági státusz megfosztotta identitásától a lakosságot, de érdekében állt volna, s fél szívvel törekedett is erre, hogy adminisztrációja konszolidált viszonyokat biztosítson. Ahol egészen biztosan nem járt sikerrel, az a harctéri létesítmények realizálása volt. Ez azután meg is bosszulta magát: a földönfutóvá tett lakosság köréből verbuválódtak már 1942-től az első fegyveres ellenálló csoportok, amelyek próbára tették a megszállók biztonságerejét.

A Molotov–Ribbentrop paktum értelmében szovjet megszállás alá került Kelet-Galícia német „felszabadítása” 1941 végén további munkaterületet nyit a RUGES számára (Lwów/Lemberg). Valódi „felüdülés” az 1939 óta végrehajtott átfogó kollektivizálás öröksége: nincs „kit” kisajátítani, nincs „kit” kárpótolni. Csak a területrendezés és építkezés útjában álló lakosok elhelyezéséről kell gondoskodni. Ehhez is aránylag „kedvezők” a körülmények: a szovjet megszálló a szuverén lengyel állam által ide telepített lengyelek sokaságát deportálta, volt hely a kiűritésekhez, melyek most általában ukránokat érintenek. Az illetékesek sok tekintetben kifejezetten „szabad kezet” kapnak, annyira, hogy akár már vissza is élhetnek a helyzettel. Ez történik például a Lwów környékén elhelyezkedő Janów gyakorlótere esetében, ahol a szovjet megszálló által létesített objektum 40 hektáros kibővítéséről van szó. A kinevezett parancsnok, jöllehet egyes partnerek erősen helytelenítik, a sürgősség jegyében önhatalmúlag foglal le területeket, a lakosait szükségszállásra vezényelve kényszeríti az aktuális munkálatok elvégzésére.

Az aktákban különféle, eseti létszámadatok is előkerülnek, a tanulmány ezek gyakran egymást átfedő értékei alapján becslésszerű összehasonlítással szolgál a RUGES tevékenysége során megmozgatott lakossági tömeg létszámát illetően. Eszerint minimálisan mintegy 170, maximum 437 ezres számról lehet beszélni, amivel a szervezet a megszállt lengyel területeken végbemenő többmillió tömegmozgatáshoz a maga felelősségi körében hozzájárul. A tevékenység politikai „moráljára” vonatkozólag a következők szűrődnek le: egy racionális ügyintézésre felkészült csapat hivatalnoki önbecsülése perben áll ugyan a teljes értékű munkát keresztező kaotikus viszonyokkal, a szabálykövető megoldásokban ellenérdekelte partnerekkel (és soha nem, vagy ez nem derül ki, a háborús politikával, az emberellenes hitleri rendszerrel), ugyanakkor a fizetéséért és szakmai becsülete érdekében igyekszik helytállni a maga szakterületén, amennyire az az adott helyzetben lehetséges; felelősség dolgában az áldozatok szemében és az utókor tekintete előtt mégsem választható le a bűnös rendszerről.

Komáromi Sándor

Keresztény misszió és hatalmi térnyerés kezdetei Livóniában – archeológiai leletek tükrében

Markus, Kersti: Die Christianisierung Livlands aus der Perspektive visueller Quellen. = Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. Jg. 64. Jg. 2015. No. 4. 477–497. p.

A Baltikum keresztény-nyugati betagozódásának kezdetei, legalább a Német Lovagrend fellépése előtti időszakból, ma még erősen homályba vesznek az egykorú krónikairodalom hézagos, egyszersmind ellentmondásos forrásaira utalt történeti feldolgozás számára. Szakértők újabban azonban archeológiai nyomokat követnek: a korai vár- és templomépítészet fennmaradt, illetve feltárt emlékeit vizsgálják. Kersti Markus archeológusnő (Tallinn) maga is ásatási leletek mentén vizsgálódik, és pedig egyes livóniai (mai lettországi) építményekkel kapcsolatban, melyeket a történeti irodalom is számon tart Meinhard Ágoston-rendi

kanonok 1185 körüli, Düna(/Dvina/Daugava) menti térítő missziójával összefüggésben.

Meinhard a mai német Schleswig-Holstein, egyben az egykorú (egyesített) Hamburgi-Brémai érsekség területén elhelyezkedő Segeberg kolostorából indul útnak. A misszióra Henricus Lettus emberöltővel későbbi *Livóniai krónikája* (*Chronicon Livoniae*, 1220 után) mint kifejezetten német és mint szorosan vett egyházi küldetésre tér ki, melynek során Meinhard a Düna-torkolattól 40 folyamkilométernyire Uexküllib (Ikšķile, ma Lettország) jut el, s a frekventált átkelőnél létesült, tarka népeességű, egyben pogány lív falvakkal körülvett, a Kijevi Ruszból kivált Polackkal, valamint Novgoroddal kapcsolatban álló kereskedőtelepen (ahol egyébként Novgorodból is térítenek) fából épít templomot, majd a folyó magaspartjára erődítést emel – ezt már kőből – a megtértek, egyben az átmenő vagy itt időző kereskedőcsoportok védelme érdekében. Missziója hamarosan püspöki rangra emelkedik, várépítménye egyhajós, apszisban végződő kőtemplommal bővül, majd egy újabb erősség építéséről gondoskodik Holme szigetén, a folyón 10 km-rel lejjebb. Uexkülli erődítéséről – az építető említése nélkül – bővebb leírást is ad a 13. század végén keletkezett, német nyelvű *Livländische Reimchronik* („Livóniai verses krónika”, szerzője ismeretlen).

Mármost a *Livóniai krónikától* datált állítás egy német misszióról erősen ellentmondani látszik a térségi erőviszonyoknak, hiszen a 12. században a balti-tengeri régió dán ellenőrzése meghatározó, s ugyanígy kérdéses, hogy egy térítő klerikus erődítésépítő jogosítványokkal rendelkezhetett és megfelelő eszközökkel bírhatott volna. Henricusnál szerepel az is: Meinhardnak gotlandi mesteremberek álltak rendelkezésére – a Skandináv-félsziget keleti partja előtt, a Rigai-öböl magasságában húzódó, Gotland svéd birtokú, de dán ellenőrzésű szigetéről. Az építmények alaprajza, elhelyezés- és kivitelezésmódja (különös tekintettel a kettős – a hatalmas mészkő- vagy gránitlapokból rakott külső és a termésköves belső –, egyben malterrel szilárdított falazat, közötté a köves-agyagos béllet merőben újszerű technológiájára) stb. az 1970 körül mentett leletek tükrében valójában közvetlen dán kapcsolatokra utal, erődített jütlandi, sjællandiai lakótornyokra, illetve a mintegy évszázaddal korábbi térítési időszakban emelt püspökvárakra emlékeztet.

Ezek között első helyen jön szóba a mai Koppenhága kezdeteinél (akkor még nem királyi székhely), az 1160-as években hűbértartók területén Absalon püspök (Roskilde püspöke, később lundi érsek) építtette erődítés az Øresund-szorosban fekvő kereskedelmi kikötő védelmére Slots-holmen apró szigetén, mint a létezéséről megemlékezik Saxo Grammaticus (Absalon írnoka) 1185-től írt *Dán gestája*. A vár 1907-ben feltárt romjai a mai dán főváros centrumában, a később ugyanott fölépült királyi palota alatt láthatók. Hasonlítható építmények a Hamburg és Bréma körüli, egykorú ószász vidéken nem is léteztek, legfeljebb a dánok birtokát képező, ott határos schleswigi régióban.

Meinhard Segebergje a Német-római Birodalom (Barbarossa Frigyes uralkodása alatt) még kialakulatlan keleti, északkeleti határvidékén („Kelet-Albingia”) helyezkedik el, ahol a szász hercegség és a Lengyel Királyságba nem integrált, a későbbi Kiel–Lübeck vonaláig honos elbai és más tenger melléki szlávok területisége, valamint a Jütland-félszigeti dán felségterület összeér, illetve összecsapások és szövetségkötések nyomán gyakran változó vagy átfedő. Skandináviát eredendően, akkor mintegy száz éve indult folyamatban, a Hamburgi-Brémai érsekség misszionálta ugyan, de a politikailag és egyházi provincia tekintetében önállósuló Dán Királyság már öntörvényű hatalmi tényezőként lép fel az egész régióban, s már a dánok misszionálnak tovább. A Welf-ház és Stauf-dinasztia közötti ellenségeskedés nyomán a Német Birodalmon belül is hosszan tartó politikai válság lép fel, az ebbe belekeveredő érsekség helyzete bizonytalanná válik. Az archeológia tanúsága szerint Meinhard livóniai küldetését a dánok „eltérítik”, hogy saját terjeszkedésük eszközeként használják. A Dűna menti építkezések minden bizonnyal dán politikai törekvéseknek felelnek meg, hogy megvethessék a lábukat a régióban. A környezetet, a tájat uraló építményekkel már az erőpotenciált kidomborítják. Időközben a Welfek és Staufok küzdelme (Oroszlán Henrik szász herceg és a császár közötti kiegyezéssel) lezárul. Meinhard utóda, Albert 1198-ban ugyan még a dán királynál tesz bemutatkozó látogatást. II. Hartwig, hivatalát 1185-től betöltő brémai érsek ugyanekkor történetesen mégis Uexküll Bréma alá tartozását illetően folyamodik pápai megerősítésért. A dán-német hatalmi versengés jeleként Albert püspök 2002-ben, székhelyét az új alapítású Revalba, a későbbi

Rigába áthelyezve, megalakítja a militáns Kardtestvérek Rendjét, még ha később csatlódnia is kell, amikor a rend átpártol Dániához, hogy a dánok üdvére hajtsa uralma alá, északabbra, legalább az észti partvidéket. A német érdekérvényesítés tükrében értelmezhető – Meinhard missziós útjával kapcsolatban – a német provinciai háttér és a „tisztán” hitbéli küldetés nyomatékosítása Henricus krónikájában. E nyomvonalon haladnak a hamarosan érseki rangra emelt püspökség eredetének antedatálására irányuló, kitartó erőfeszítések is.

A Balti-tenger mellékén kibontakozó dán–német versengésnek idővel a gazdasági-kereskedelmi érdekeket összekötő Hanza-városok szövetségének tevékenysége vet véget, mely – persze a Kardtestvéreket magába integráló Német Lovagrend térhódításától kisérve – hosszabb távon végül egyértelműen a német befolyásnak és területi terjeszkedésnek kedvez. A tanulmány archeológiai kiindulású, eléggé valószínű felvetéseiben nem kevés feltételezés jut kifejezésre, melyek igazolásával kapcsolatban komoly feladatok hárulnak a további forráskutatásra.

Komáromi Sándor

Nemesi könyvtár mint az intellektus tükré. Reflektálás a korabeli mentalitásra a leopoldsdorfi Hieronymus Beck könyvgyűjteményének példáján

Veselá, Lenka: Šlechtická knihovna jako intelektuální zrcadlo? K reflexi dobové mentality na příkladu knižní sbírky Hieronyma Becka z Leopoldsdorfu (1525–1596). = Český časopis historický. 113. r. 2015. 4. no. 941–964. p.

Rendkívül érdekes témával foglalkozik a tanulmány szerzője: megkísérli Hieronymus Beck osztrák nemes könyvgyűjteménye alapján felvázolni a szóban forgó nemes intellektusát.

Hieronymus Beck apja jóvoltából magas szintű humanista műveltségre tehetett szert: Padovában tanult jogot, Velencében magáévá tette a reneszánsz életstílust, több európai országba ellátogathatott, anyanyelven kívül beszélt latinul, olaszul, franciául és görögül. Az uralkodó szol-

gálatába állt, és önálló diplomáciai megbízatásokat kapott, látogatást tett Egyiptomban, Törökországban és Palesztinában is. Jövedelmező állása lehetővé tette, hogy hatalmas intellektuális éhségét és nem hétköznapi gyűjtési szenvedélyét az ebreichsdorfi várban kielégítse. Gyűjteményében jelen volt az antik műemlékek katalógusától kezdve a különböző tudományterületeket tárgyaló könyveken keresztül az a híres miniatúragyűjtemény is, amelyet ma a bécsi Kunsthistorisches Museumban tekinthetünk meg.

Hieronymus atyja révén az akkori Bécs jelentős személyiségeivel, II. Miksa révén pedig európai kiválóságokkal ápolhatott kapcsolatot.

Azonban az ebreichsdorfi könyvtár annak tulajdonosával együtt igen hamar feledésbe merült. A gyűjteményt az utolsó örököstől a 17. sz. második felében Dietrichstein Ferenc bíboros szerezte meg, és a miklósvári gyűjteményéhez csatolta azt. A harmincéves háború befejeztével a könyvtár hadizsákmányként Svédországba került, ahol teljesen szétforgácsolódott. A 2500 példányból álló Beck-gyűjteményből mára csupán 167 darab maradt fenn, mégpedig kilenc különböző országban.

Hieronymus Beck könyvtára az ebreichsdorfi várban egy a kiváltságos vendégek fogadására is alkalmas speciális teremben volt kialakítva. A gyűjteményt a tulajdonos egyéni érdeklődése alapján összeválogatott szerzemények alkották. Mivel Hieronymus Beck után nem maradtak fenn személyes dokumentumok (útinapló, családi krónika, visszaemlékezés vagy levelezés), az ő személyes könyvtára segítségével kísérli meg a tanulmány szerzője feltárni e nemes úr intellektusát és gondolkodásmódját.

Hieronymus érdeklődési területeinek megfelelően sajátos, innovatív szemléletű, 15 részlegből álló rendszert alakított ki, amelyben a hagyományos tudományokon kívül külön helyet kaptak pl. a vizuális alkotásokkal, a hadtudománnyal, az ókori reáliákkal és az építészettel foglalkozó művek. A katalogizálás egyedi módja is arra utal, hogy ezt maga a tulajdonos végezte.

A vallással foglalkozó irodalmi gyűjteménye egyértelműen arról tanúskodik, hogy vallási reformokra nyitott, de meggyőződéses katolikus volt. A csekély számú protestáns teológiával foglalkozó könyveit könyvtárának félreeső részében tartotta. Azonban gyűjteményének

részét képezték az egyház által tiltott könyvek is (pl. Lorenzo Valla, Giovanni Boccaccio, Clément Marot művei). Guillaume Postel művei a gyűjtő által a katalógusban „Patres” névvel ellátott könyvek között szerepelt, azaz a Beck által nagyra becsült kortárs teológusok munkái között.

Katolikus vallásossága mellett független gondolkodás is jellemezte. Ezt igazolja Johan Caspar Neubeck bécsi püspökkel való konfliktusa is, aki a Beck által megrendelt angol bibliafordítást elkobozta annak „botrányos” és „szektás” volta miatt. Hieronymus levélben követelte vissza a püspöktől az őt megillető bibliafordítást. Ekkor felmerült, hogy titokban protestáns lett, ezért az egyház egy jezsuita szerzetest küldött Ebreichsdorfba, hogy meggyőződjék Beck igaz hitéről.

A könyvtár történelmi és földrajzi témájú művei arról is árulkodnak, hogy a tulajdonos intenzív kapcsolatot ápolt a klosterneuburgi Ágoston-rendi kolostorral, nevezetesen Balthazar Polzmann préposttal, aki a humanizmus és a katolikus megújulás híve volt. Az osztrák történelemmel foglalkozó kötetek a teljes gyűjtemény 22 százalékát alkották, amelyet a gyűjtő jól átgondolt módon az egyes városok és országok jogrendszerét bemutató művekkel egészített ki.

Érdeklődésének másik kedvenc területét Magyarország történelme és a huszita harcok eseményei képezték. 1566-ban ajándékba kapta Philipp Gundeltől Bonfini népszerű *Magyar történetét*. A könyvben található bejegyzések arra utalnak, hogy a gyűjtő nagyra értékelte és sokat forgatta a szóban forgó művet.

Rendkívüli érdeklődése az aktuális török kérdés és a török birodalom története iránt visszatükröződött a gyűjteményében is.

A portré miniatúra gyűjteményt is magába foglaló vizuális alkotások részlegébe beletartoztak a képzőművészeti elemeket is tartalmazó földrajzi, zoológiai atlaszok, térképek és grafikai albumok is. Antiquitates néven külön szekciót alkottak az ókorral kapcsolatos művek, a topográfiai gyűjtemény és az epigráfia irodalma.

A matematikai kérdésekkel is foglalkozó gyűjtő könyvtárában geometriai, kombinatorikai és asztronómiai könyvek is voltak, de itt tartotta Caesar d'Erolinak a szefirával foglalkozó kabbalista írását is.

Hieronymus Beck könyvtára nem számított egyedülállónak a 16. század végén. Hasonló, egyéni érdeklődés alapján felépített gyűjtemény-

nyel rendelkezett Reichard Streun von Schwarzenau, Ferdinand Hoffman von Grünbüchl és Christof von Wolkenstein is.

Hieronymus Beck könyvtára egyedülálló és nem tipikus eredménye annak, ahogyan a tulajdonos a korabeli eszmeáramlatokat befogadta és reagált azokra. A fennmaradt művek további vizsgálata az általános történelem számára is érdekes eredményeket hozhat.

Császári Éva

